

EKSKURSION TIL BORNHOLM

6.-7. september 2014

Ekskursionsdeltagerne (26 i alt) mødtes fulde af forventning ved P-pladsen til arboretet i Almindingen (Segen) i ualmindeligt strålende sommervejr.

Foreningens næstformand Peter Günther bød velkommen til deltagerne og præsenterede den lokale guide for ekskursionens to dage: Biolog og ornitolog Finn Hansen samt værten for ekskursionens punkter på Bornholms skovdistrikt (nu om dage kaldet: Naturstyrelsens Naturforvaltningsenhed, Bornholm) skovrider Søren Friese.

Første stop var ved et meget flot eksemplar af *Kalopanax septemlobus* (tidl. *K. pictus*), omkreds 2,49 m, som blev beundret

Fig. 1. *Kalopanax septemlobus*. Arboretet i Segen.

Fig. 2. Dagens første vært skovrider Søren Friese og vores guide på hele turen Finn Hansen (th)

på behørig vis før vi kom til Seiers kompasrose, hvor Søren Friese bød deltagerne velkommen til skovdistriktet generelt og arboretet i Segen i særdeleshed.

Historien bag arboretet i Segen er stærkt knyttet til skovfoged A. F. Valdemar Seier (skovfoged på Segenhus 1916-46). Det nu 5 ha store arboret blev i første omgang anlagt med 3½ ha i tiden fra 1932 til 1946 med hjælp og støtte fra Statens Forstlige Forsøgsvæsen, arboretet i Hørsholm og især arboretforstander dr. agro. C. Syrach Larsen. Valdemar Seiers idé var oprindeligt at samle planter fra samme breddegrad (55 grader nord, svarende til Bornholms beliggenhed), så de kunne blive præsenteret på samme sted. I den første halvdel af forrige århundrede var det almindeligt i dansk skovbrug, at have fokus på fremmede træarter, som kunne have potentiale i dansk skovdyrking, f. eks. kan nævnes skovrider Just Holtens indretning af en lignende plante-

samling på Farum Skovdistrikt 1932-1952 (se artikel af Just Holten: Fileten, et dendrologisk anlæg ved Farum Lillevang, i Dansk Dendrologisk Årsskrift 1955).

Området omkring Segen nyder godt af mange af de kvaliteter, som kendetegner klimaet på Bornholm: milde vintre og lange sensommer med høje temperaturer, men derudover nyder Almindingen (og dermed arboretet i Segen) godt af en noget højere nedbørsmængde end resten af det mere kystnære Bornholm.

Efter Valdemar Seiers tid forfaldt arboretet i 50'erne og 60'erne, selvom stedet med plantesamlingen var blevet et velbesøgt udflugtsmål for bornholmerne. I 1980'erne var Lars Trolle og Per Ketil fra Bornholms Naturhistoriske Forening drivkraften bag en revitalisering, som bl.a. betød en udvidelse med 1½ ha, der især

blev tilplantet under skovrider Tom Nielsen i samarbejde med arboretforstander dr. agro. Søren Ødum. Der blev plantet nogle sjældne arter af gran fra de sydkinesiske bjerge i provinsen Sichuan, hvor de vokser i skyzonen på regnrige skrånninger; et område med megen regn og tåge, som i mindre målestok findes igen i det centralbornholmske område. Disse arter af gran, der yderst sjældent bliver dyrket uden for Kina, er sendt som frø til Arboretet i Hørsholm fra det kinesiske forstakademi i 1980, og det var resultatet af en delegationsudvikling på det dendrologiske og forstmæssige område i årene 1974-76. I øvrigt blev der også udplantet træer indsamlet gennem Nordisk Arboretudvalgs ekspedition til Sydkorea og Japan i 1976.

Endelig indgik Bornholms distrikt et samarbejde omkring 2008 med biologi-

Fig. 3. Dendrologisk Forenings deltagere ved skovfoged Seiers kompasrose.

studerende Sanne Thuesen Nielsen, som registrerede plantesamlingen. Arbejdet mundede ud i opstilling af 17 informationstavler med beskrivelse af arboretets historie og omtale af de mest interessante træer ved udvalgte stiforløb. Bornholms Skovdistrikt har dertil opgraderet publikumsfaciliteterne i området (borde og bænke og broen over søen i arboretet).

Allerede Valdemar Seier sørgede for skiltning af mange af de indplantede træer, men mange af hans skilte er nu forsvundne eller står forkert.

Søren Friese valgte at give introduktionen til stedet ved skovfoged Valdemar Seiers kompasrose, som består af en lille stenhøj beklædt med sten fra bornholmske vandløb. Stenene er tydeligt formet af mange års vanderosion og netop disse sten tillægges overnaturlige egenskaber i den bornholmske folketro. Monumentet var formodentlig oprettet for at understrege ideen med at samle planter fra samme breddegrad på hele den nordlige halvkugle.

Søren Friese kunne måske ønske at benytte lejligheden til at tilkalde hjælp fra de overnaturlige magter, idet han kunne fremføre, at det blev sværere og sværere at skaffe midler til distriktets driftsopgaver.

På ekskursionsdagen kunne deltagerne konstatere, at arboretet var let tilgængeligt med græsslåning på de overordnede stier og de opsatte informationsplancher var tilgængelige.

Efter introduktionen bevægede vi os ud i arboretet og kunne finde følgende arter (nævnt i den rækkefølge vi mødte dem uret rundt fra kompasrosen):

Cornus controversa
Buxus sempervirens
Sorbus torminalis
Castanea sativa
Carya cordiformis

Fig. 4. *Carya cordiformis*. Arboretet i Segen

Fraxinus ornus

Alnus cordata, som der blev stillet spørgsmål ved, fordi den var et særligt småbladet individ.

Liriodendron tulipifera fra 1935 (omkreds 2,09 m)

Sequoiadendron giganteum

Abies veitchii

Fig. 5. *Abies veitchii*. Arboretet i Segen

Quercus cerris

Taxus baccata (som lignende sin japanske fætter)

Betula ermanii

Amelanchier ovalis

Araucaria araucana

Fagus sylvatica var. *purpurea*

Tsuga diversifolia

Cercidiphyllum magnificum

Platanus x acerifolia

Efter besøget i arboretet i Segen fortsatte turen gennem Almindingen til parkeringspladsen ved Ekkodalen.

Fig. 6. *Betula ermanii*. Arboretet i Segen

I tidsskriftet Fjælstaunijn nr. 2, 1986 beskriver Søren Ødum i en artikel, hvilke planter der blev udplantet i Segen i 1985, hvilket bl. a. var nogle af de uden for Kina yderst sjældent dyrkede arter:

Fra Sydchina:

Picea meyeri

Picea wilsonii

Picea purpurea

Picea crassifolia

Picea brachytyla

Picea likiangensis

Picea asperata

Abies squamata

Abies spectabilis

Fra Nordchina:

Picea koyamai

Abies nephrolepis

Fra Korea:

Abies holophylla

Abies koreana

Picea koraiensis

Fra Japan:

Picea glehnii

Thuja standishii

Chamaecyparis obtusa

Dertil kommer to partier sibirisk lærk. Det må komme an på en nøjere gennemgang af arealet om nogle af disse arter kan genfindes, hvilket kunne være spændende.

Her brød den dendrologiske debat ud i lys lue allerede inden vi var kommet væk fra parkeringspladsen, idet der i dennes nordlige hjørne stod en *Acer*. Diskussionen gik på, om det var en *Acer platanoides*, som var lidt afvigende på grund af det tynde jordlag over grundfjeldet, eller om det var en *Acer saccharum*. Fundet af mælkesaft i

Fig. 7. Ekskursionsdeltagerne bliver introduceret til vinterege-skovtypen, der findes på den høje kant af Ekkodalen.

bladstilke burde have afgjort diskussionen til fordel for *Acer platanoides*, men selv da vi efter frokosten forlod stedet, blussede diskussionen op igen blandt enkelte af ekskursionsdeltagerene.

Finn Hansen fortalte lidt om den naturlige træagtige vegetation ved Ekkodalen, den består bl. a. af vintereg, almene, småbladet lind og tarmvridrøn.

På stien langs bunden af Ekkodalen passerede vi monumentet for præsten og vækkelsesprædikanten P. C. Tranberg, som huserede på sin missionsfærd på Bornholm i årene 1862-64.

Fra stien kunne vi se to eksemplarer af tarmvridrøn på den modsatte stejle klippeside. Søren Friese fortalte, at den del af Almindingen, vi kunne se fra stien, var omfattet af Naturstyrelsens naturskovstrategi – urørt skov. Men at denne strategi nu blev udfordret af EU, idet en del af den bagvedliggende egeskov nu var blevet

udpeget til en bevaringsværdig naturtype (se nedenfor).

Herefter bevægede vi os op gennem Fuglesangsrenden, som er en 70 meter bred slugt, som istid mv. har eroderet, da den oprindeligt har været en basaltopfyldt sprække i det hårdere granitgrundfjeld. Fra turen op ad Fuglesangsrenden og tilbage mod nord for oven langs klippesiden blev noteret følgende arter:

Frangula alnus

Sorbus aucuparia

Quercus petraea

Prunus avium

Sorbus torminalis (allerede med flotte efterårsfarver)

Tilia cordata (skulle være der, men blev ikke observeret)

Søren Friese orienterede om skovens bevaringsstatus. På dette sted på Ekkodalens skråninger strækkende sig op mod

Jomfrubjerget og Christianshøj er skoven udlagt som urørt naturskov, som et led i Naturstyrelsens strategi om at 'fredede' en andel af statsskovene, men netop denne skovtype domineret af stilkeg er efterfølgende i henhold til et EU-direktiv blevet udpeget som en bevaringsværdig naturtype, naturtype 9170 (kaldet vinteregeskove i østlige egne), som er karakteriseret ved at været domineret af især vintereg, men også stilkeg samt avnbøg, tarmvridrøn, småbladet lind og spidsløn. Denne skovtype findes også i Ulvshaleskoven på Møn. Udpegningen gør, at man alligevel ikke kan lade skoven henligge som urørt, fordi man nu har forpligtigelsen til at sikre skovtypens bevaringsstatus i henhold til EU's NATURA 2000 udpegning. Hvilket bl.a. betyder, at man er forpligtet til at

fjerne uønsket trævækst, som ikke 'hører til' naturtypen f.eks. gennem plukhugst-drift.

På vejen fortalte Søren Friese om Almindingsens historie, hvortil Hans Rømers (1770-1836) navn er stærkt tilknyttet. I slutningen af 1700-tallet var størstedelen af det centrale Bornholm nedgnavet af græssende kreaturer. Hele Højlyngen var med undtagelse af det centrale Almindingen blottet for trævækst og henlå som græsset udmark. I årene 1784-1810 lod staten hele udmarken opmåle, og arealet blev opgjort til 5076 ha, hvoraf 1536 allerede var blevet opdyrket, kun 170 ha var dengang skovbevokset. Ved kgl. resolution af den 6. august år 1800 blev det besluttet at omgærde Almindingen efter for-gæves at have gjort forsøg på at sælge den.

Fig. 8. Den store fuglekirsebær i skovridergårdens have. Rømersdal

Hans Rømer blev udnævnt som skovrider (holzførster) og fik opgaven at omgærde og tilplante arealet påny. Hans Rømer stammede oprindeligt fra Bornholm, og da han søgte stillingen som skovrider, var han tilknyttet det Sjællandske Jægerkorps i Helsingør. Rømer måtte til sidst selv stå for arbejdet med at etablere stengærderne, da de lokale bønder var stærkt imod dette. Deres græsningsmuligheder blev jo frataget dem. I 1809 blev Hans Rømer færdig med etablering af gærdet omkring Almindingen, og han gennemførte nyplantninger med lærk, ædelgran, rødgran, birk, avnbøg og bøg. Som et stort kuriosum kan det nævnes, at i begyndelsen af 1800-tallet eksisterede der på hele Bornholm kun én stor bøg, som stod ved Melsted øst for Gudhjem.

På vej mod frokosten i det grønne gik turen ned i Ekkodalen igen og derfra til skovridergården Rømersdal, som også kunne fremvise et par dendrologiske perler.

Fig. 9. Korkelm (*Ulmus minor* var. *suberosa*). Fuglesangshaven.

Hovedattraktionen var en gammel fuglekirsebær, *Prunus avium* ca. 20 m høj, som blev målt til ikke mindre end 3,84 meter i omkreds i 1,3 meters højde, desuden fremvistes en *Populus lasiocarpa*, rabarberpoppe, *Phellodendron amurense*, korktræ (1,74 meter i omkreds i 0,5 meters højde), *Cornus sanguinea*, *Juglans regia* og *Castanea sativa*, endelig sås en *Rosa moyesii* og en *Hamamelis* sp. før der blev gået målrettet til frokoststedet og frokosten kunne nydes i solen udendørs ved Ekkodalens parkeringsplads, hvor der var borde og bænke til det samme formål.

Efter frokost kørtes til den private Fuglesang have lidt uden for Svaneke og det blev klart, at ikke alle gps-systemer klarer Udkantsdanmark lige godt (forskellig placering af husnummer i forhold til grunden).

Ved indgangen blev vi først mødt af en *Ligustrum delevayanum* og derefter af havens ejer og stifter, Else-Marie Knudsen. Først fik vi en kort introduktion til stedet, som er anlagt på et område kaldet Sorte Muld, karakteriseret ved en næringsrig lerjord med især en høj andel af fosfor.

Else-Marie førte os igennem den meget indholdsrige have, som overvejede fremstod med træer og buske. Til at begynde med kom vi forbi et ferskentræ, et figentræ (som især trives godt på Bornholm, hvor sommeren starter sent men samtidig holder ved langt ind i september). Haven viste sig snart at have et righoldigt sortiment af paradisæbler. Vi kom også forbi en pilebladet pære, *Pyrus salicifolia* med seriøse grentorne, der var en tjørn, *Crataegus monogyna* 'Stricta' og endnu en liguster: *Ligustrum quihoui*, en ikke særlig høj busk, som skulle have en overdådig blomstring.

Videre sås der egebladet avnbøg, *Carpinus betulus* 'Quercifolia', asiatisk pære, *Pyrus pyrifolia* 'Kumo', kejsert træ,

Paulownia tomentosa en flot korkelm med fint mørkegrønt løv, *Pyrus communis* 'Fastigiata', snepære, *Pyrus nivalis*, *Maackia amurensis* en ærteblomstret sag fra Amurområdet, som navnet siger. *Ptelea trifoliata*, *Sorbus vilmorinii* med lyserøde frugter og koreansk røn *Sorbus commixta* 'Dodong' med de flotte efterårsfarver.

Vi så et paradisæbletræ med sent modnende røde frugter, *Malus* 'Red Sentinel' og frugterne hænger længe, før de bliver spist af fuglene.

Vi mødte flere spændende rønnearter: *Sorbus kashmiriana* 'Kirsten Pink', *Sorbus sargentiana* med de kolossalt store blomsterstande og kastaniefedtede knopper. Der var flere paradisæbletræer *Malus yunnanensis* v. *veitchii* med opret vækstform først opdaget af Rehder i Kina 1923. *Malus* hybrid 'Brandkjaer', *Malus* hybrid 'Makamik', *Malus x micromalus* (med store frugter), *Malus sieboldii* 'Freja' med mørkerøde blade. *Malus sieboldii* 'Hobro', *Malus sieboldii* 'Hesse', *Malus* hybrid 'Gorgeous', *Malus* hybrid 'Hyslop' og *Malus x zumi* 'Golden Hornet'.

Af bøger sås: *Fagus sylvatica* 'Purpurea tricolor', *Fagus sylvatica* 'Asplenifolia'. I øvrigt sås rødbladet hæg, *Prunus padus* 'Colorata', *Acer negundo* i brogetbladet varietet, *Celtis occidentalis*, *Betula albosinensis*, *Rosa roxburghii*, *Betula pendula* 'Purpurea', *Liquidambar styraciflua*, *Prunus maackii*, *Acer griseum*, *Koelreuteria paniculata*, *Catalpa bignonioides* og *Castanea sativa* (plantet ved havens anlæg i 1997).

I kategorien stedsegrønne sås yderligere *Sciadopitys verticillata*, *Sequoiadendron giganteum*, *Araucaria araucana*, *Quercus ilex*, *Quercus x turneri* 'Pseudo-turneri' (*Q. ilex* x *Q. robur*).

Af nordamerikanske løvfældende træer sås desuden *Chionanthus virginicus*, *Liriodendron tulipifera*, *Gymnocladus dioica*, Ken-

Fig. 10. Skud af *Sorbus sargentiana* med den typiske "kastaniefedtede" knop. Fuglesangshaven

Fig. 11. Kæmpe frugtstand på *Sorbus sargentiana*. Fuglesangshaven

tucky Coffeetree, *Carya ovata*, *Gleditsia triacanthos* og *Staphylea colchica*.

London plane, *Platanus x acerifolia*, træpæon, *Paeonia ludlowii*, *Morus alba*, *Quercus pontica*, *Fraxinus ornus*, *Quercus cerris* og fra Kina: planten guldhorn, *Xanthoceras sorbifolium*, *Toona sinensis*, *Stryax japonicus*, *Crataegus punctata* 'Aurea'.

Vi havde en forholdsvis hurtig gennemgang af planterne, men som det antydes, kan man bruge rigtig mange timer

på stedet og med fordel også komme om foråret for bl.a. at nyde alle de mange *Malus*-arters blomstring.

Else-Marie afsluttede vores besøg ved at fortælle (under kaffen og kagen) om den seneste forretningsmæssige udvikling: produktion af æblesnaps ud fra alle de mange paradisæbletræer.

Efter dette punkt blev kursen sat mod næste punkt, en privat have Strandlyst i Saltuna på vandsiden af landevejen Svaneke-Gudhjem. Haven var anlagt i begyndelsen af 1900-tallet og indeholdt få af de tilbageværende nu rigtigt store og flotte gamle træer: *Castanea sativa*, en blodbøg (4,18 meter i omkreds i 1,3 meters højde), *Magnolia acuminata* (3,12 meter i omkreds, højde 22,4 m). 6 stk. *Acer campestre* og et fint lysthus (tidligere salteri) med havkig.

Herfra gik det tilbage og over på den anden side af landevejen til Hvide Hus, som udover at omfatte en meget interessant plantesamling også er en forretning med et stærkt irsk inspireret sortiment af bl.a. beklædning. Vi måtte ind gennem forretningen for at få adgang til haveanlægget, som er påbegyndt omkring 1980, hvor de daværende ejere, der var meget haveinteresserede, tog planter med hjem fra forskellige haverejser.

Haven er anlagt, dels som en terrasse mellem forretningsbygningen og den bagvedliggende bolig, og dels også op ad en stejl skråning bag begge huse og omfatter dertil et større areal, der er inddraget til have/parkformål på et senere tidspunkt.

På terrassen stødte vi først på et figentræ, *Ficus carica*, allestedsnærværende ved bebyggelse i de nordøstlige kystbyer på Bornholm, men her var også troldhasel, *Coryllus avellana* 'Contorta', egebladet hortensie, *Hydrangea quercifolia*, vinterlue, *Stranvaesia* eller *Photinia davidiana*, en

kinesisk kvædeart, *Chaenomeles cathayensis*, fuchsia, *Fuchsia magellanica* 'Alba', koreagran (*Abies koreana*), duetræ (*Davidia involucrata*), himmelsk bambus (*Nandina domestica*), *Euonymus sachalinensis*, *Leucothoe* (*fontanesiana*?), *Aesculus carnea*, *Leycesteria formosa*, *Quercus rubra*, *Catalpa bignonioides*, *Cedrus atlantica*, *Akebia quinata*, *Clerodendron trichotomum*, *Paulownia tomentosa*, *Ptelea pinnata*, *Photinia serratifolia* (*serrulata*), *Betula pendula purpurea*, *Quercus palustris*, *Pterocarya fraxinifolia*, *Cryptomeria japonica* 'Cristata', *Liquidambar styraciflua*, *Acer shirasawanum* 'Aureum', *Arbutus unedo* (meget tilbagefrosset), *Cercis canadensis*, *Morus nigra* og *Ulmus minor* 'Jacqueline Hillier'. I havens vestskel stod en meget stor elm, tilsyneladende ubeskadiget af elmesygen, se herom nedenfor.

Som det fremgår, var der rigeligt at kigge på og bestemme, så det var svært at komme fra Hvide Hus, men det lykkedes, og alle kørte til Gudhjem, hvor indkvartering og aftensmad ventede fuldt fortjent.

Søndag den 7. september mødtes vi på parkeringspladsen ved Bornholms kunstmuseum i Rø. Her var vores meget vidende guide, Finn Hansen, i sit es og vi blev indført i rønnearternes genetiske smeltedigel omkring og på Helligdomsklipperne.

Ved stien på vej ned til Helligdomsklipperne noteredes en usædvanlig bornholmsk røn, *Sorbus intermedia*, 2,95 m i omkreds 1,3 m over jorden, højde 12 m.

På Helligdomsklipperne så vi de to arter: almindelig røn, *Sorbus aucuparia* og klipperøn, *Sorbus rupicola*, som har levet side om side på de yderste klippefremspring lige så længe, der har været plantevækst på klipperne. Det nære selskab har afstedkommet to yngledygtige afkom: finsk

Fig. 12. *Sorbus rupicola* på den yderste forpost på Helligdomsklipperne

røn, *Sorbus hybrida* og bornholmsk røn, *Sorbus intermedia*. Ydermere fandtes også tarmvridrøn, *Sorbus torminalis*.

Der kan læses mere om rønnene på Bornholm i Jens Peter Skovsgårds artikel i Dendrologisk Årsskrift 2013 bind 30 p. 6-25.

Vi gik en kort tur ad kyststien mod Gudhjem, hvor vi fik indtryk af den øvrige vedplantevegetation bestående af småbladet lind, *Tilia cordata*, vintereg, *Quercus petraea* og en, nu på baggrund af elmesygens hærgen, temmelig decimeret bestand af skovelm, *Ulmus glabra*. Vi så, hvordan diabasgange, der forløber vinkelret på kysten har indflydelse på skovvegetationen. Diabasen er mere basisk end den omgivende granit eller gnejs så vækstmediet bliver mere næringsrigt og det betyder, at ask, *Fraxinus excelsior*,

fuglekirsebær, *Prunus avium*, skovelm, *Ulmus glabra*, hassel, *Coryllus avellana* og spidsløn, *Acer platanoides* bliver mere fremherskende. Undervækst består af tjørn, *Crataegus* sp., vild kaprifolie, *Lonicera periclymenum*, dunet gedeblad, *Lonicera xylosteum*, benved, *Euonymus europaeus* og ikke mindst vedbend, *Hedera helix*.

Den indførte ahorn, *Acer pseudoplatanus* og dunbirken, *Betula pubescens* blander sig i artssammensætningen sammen med den vilde æble, *Malus sylvestris*.

Ved Bornholmerpladsen gik turen tilbage ind i land til bilerne, som dog ikke skulle røres meget, førend vi nåede frem til næste stop: Døndalen.

Døndalen var indtil 1835 en del af det kongelige domæne, men blev herefter overtaget af fire tilstødende gård ejere, herefter var området bl.a. udsat for

Fig. 13. Ekskursionsdeltagerne samlet ved frokoststedet i Rø Plantage

stenbrudsaktivitet. Døndalen er i store områder karakteriseret ved issøler, som giver en meget leret skovbund med typiske muldbundsplanter som ramsløg og hvid, blå og gul anemone.

En af Døndalens ejere, Aksel Jensen, overtog i 1916 den sydøstlige del af Døndalen. Aksel Jensen var meget planteinteressert og han indplantede op mod 150 arter af inden- og udenlandsk oprindelse.

Døndalen blev i 1969 overtaget af Danmarks Naturfond, hvilket har betydet en stigende indsats hen imod at fjerne fremmede træarter fra området for at den naturlige skov primært bestående af avnbøg kan få overtaget igen. Udover avnbøg består den naturlige skov af birk, elm, fuglekirsebær, hassel, ask, bøg og i de lave områder rødell. Bøg, *Fagus sylvatica* fra 1870 har opnået en højde på mere end 30 m.

Det mest spændende område ud fra et træmæssigt synspunkt er Aksel Jensens gamle planteskole fra ca. 1920. Det var også ekskursionens første mål på lokaliteten. Her var der *Thuja plicata*, *Quercus rubra*, *Metasequoia glyptostroboides*, *Castanea sativa*, *Tilia platyphyllos*, *Cunninghamia lanceolata* (hun-plante), *Chamaecyparis lawsoniana*, *Viburnum betuloides* og *Chamaecyparis pisifera*.

Desværre blev der ledt forgæves efter et eksemplar af japansk korktræ, *Phellodendron japonica*. Der blev fundet et stød med gult kambium, som kunne være der, hvor træet havde stået og i en kvasbunke ved indgang til Døndalen fandtes en stamme som kunne være det eftersøgte træ, som måtte formodes at være faldet for Naturfondens opgør mod tidligere eksotindplantninger.

Yderligere fandtes *Berberis thunbergii*, *Zelkova serrata*, *Sorbus torminalis*, *Abies grandis*, *Sequoiadendron giganteum* med en diameter på 0,81 m i 1,3 meters højde, *Cryptomeria japonica*, *Tsuga canadensis* og en *Larix* sp., *Tsuga heterophylla*, *Picea sitchensis*, *Pseudotsuga menziesii* (med en diameter på 0,84 m) og *Abies alba*. *Abies concolor* kunne ikke genfindes.

Efter det træmæssige højdepunkt gik turen ind til bunden af dalen, hvor selskabet blev belønnet med Døndalens brusende vandfald under en bestand af bøg, avnbøg og elm.

Da picnic-bordene ved parkeringspladsen til Døndalen var overfyldte, besluttede turlørdelen, at vi skulle køre til Rø Plantage, hvor en solbeskinnet lysning i skoven ned mod Søndre Borgedal sø var et godt bytte. Madpakken fra hotellet blev nydt i fulde drag midt i naturen.

Efter frokost gik turen mod dagens næstsidste punkt: Haven ved Bolsterbjerg traktørsted.

Her mødtes vi af endnu et højdepunkt på turen. Bolsterbjerg er også kaldet ”Julius Hans Håwâ”. Haven blev anlagt af plantør Olaus Julius Hansen i år 1882. På det tidspunkt var Bolsterbjerg plantør-bolig for Nyker sogn, hvor Julius Hansen var ansat.

I 1882 var hele området omkring det 129 m.o.h. høje Bolsterbjerg et lyngklædt bakket terræn gennemfuret af de gamle hulveje, som endnu kan ses i skoven.

Der lå et hus som plantøren kunne flytte ind i, da han fik stillingen.

Julius Hansen plantede mange forskellige blomster, buske og træer fra store dele af verden.

Efter en brand i 1911 bygger Julius Hansen den første restaurant Bolsterbjerg. Omkring midt i 60'erne sker der nogle ejerskifter frem til 1977, hvor hverken

have, restaurant eller bygninger bliver vedligeholdt.

I haven beundredes et tulipantræ, *Liriodendron tulipifera*, en opmåling viste 2,83 meter i omkreds i 1,3 meters højde, højde 24 m. I haven fandtes yderligere *Quercus rubra* (omkreds 3,39 i 1,3 meters højde, højde 24 m), *Chamaecyparis lawsoniana*, *Fraxinus ornus*, *Ostrya virginiana* (2,25 meter i omkreds i 1,3 meters højde), *Quercus cerris* (omkreds 3,67 i 1,3 meters højde), *Araucaria araucana*, *Cunninghamia lanceolata* (omkreds 0,96 m i 1,3 meters højde, højde 15 m), *Taxus cuspidata* (?), *Staphylea pinnata*, *Chamaecyparis pisifera*, *Abies pinsapo* (omkreds 1,98 i 1,3 meters højde, 22 meter høj), *Acer campestre*, *Aesculus parviflora*, *Magnolia x soulangeana*, *Pinus ponderosa* (omkreds 1,92 m i 1,3 meters højde), *Picea excelsa* (26 meter høj), *Castanea sativa* (omkreds 3,90 i 1,3 meters højde, højde 26,9 m), *Thujaopsis dolabrata*, *Picea orientalis*, *Torreya californica*, *Carpinus betulus*, *Fagus sylvatica* 'Purpurea', *Tilia platyphyllos*, *Acer pseudoplatanus*, *Abies veitchii*, *Prunus lusitanica*, *Chamaecyparis pisifera* 'Plumosa', *Picea omorika*, sukkertopgran *Picea glauca* 'Conica'.

På restaurant Bolsterbjerg afsluttedes besøget med kaffe og kage og udsigt til havens træsamling. Efter endnu et spændende besøgsmaal fortsatte turen til det nært beliggende Christianshøj midt i Almindingen, hvor endnu en facet af Bornholms rige dendrologiske udbud blev føjet til deltagerens oplevelse.

Christianshøj, som er et gammelt udflugtssted ligger midt i den gamle oprindelige Alminding præget af den naturlige løvskov, som vi allerede fik set den sydlige udkant af ved Ekkodalen dagen før.

Finn Hansen kom med en meget billedlig fortælling over Christianshøj-kroens placering. Der var engang to

Fig. 14. *Torreyya californica*. Bolsterbjerg

Jomfrubjerge i Almindingen – det Nordre og det Søndre, og midt imellem disse lå Kavalergangen. Christianshøj ligger på det oprindelige Sdr. Jomfrubjerg, som efter prins Christian Frederiks deltagelse i en stor fest i skoven den 21. juli 1824 kom til at hedde Christianshøj. Dette prinsebesøg blev også anledningen til opførelsen af Christianshøjkroen, idet skovrider Hans Rømer til festen opførte en træpavillon, der allerede året efter blev erstattet af en grundmuret bygning, som står den dag i dag som den ældste del af Christianshøjkroen. Rømer opførte pavillonen for egen regning, men ved hans død i 1836, solgte hans enke den til staten.

Turen gik fra Christianshøjkroen til fods til området Rømers Minde lidt syd derfor. I første omgang så og hørte vi om de 400 årige gamle ege som vokser i området ved Christianshøj. En særlig episode fik speciel bevågenhed af vores guide, som

med stor ildhu og forurettelse fortalte om, hvordan et af de gamle egetræer var blevet fældet på trods af fredningen.

Rømers Minde er en særlig minde-lund til ære for Bornholms første skovrider Hans Rømer for at påskønne hans indsats for skovrejsningen. Fra at have været ildeset i starten fik alle efterhånden øje for, at Hans Rømers livsindsats havde tilført Bornholm nye og vigtige værdier dels af lokal-økonomisk og ikke mindst af rekreativ værdi for turisme og lokalbefolkning. I 1893 rejstes mindet af en taknemmelig efterslægt, som dog først anerkendte hans indsats 57 år efter hans død i 1836.

Rømers Minde er etableret i den gamle planteskole, som Hans Rømer etablerede for at opformere skovtræer til Højlyngens tilplantning, efter at arealet var blevet omgivet af stendiger. Rømers Minde består af et stort græsareal med 27 solitære gamle træer i spredt formation. Der stod

en kæmpethuja, *Thuja plicata* og 22 egetræer, tre avnbøge og en enkelt ahorn.

Før vi returnerede til Christianshøj ad skovvejen mod Lilleborg, så vi det i 1805 opførte lille planteskolehus, som efter en brand nu er genopført i oprindeligt udseende. Langs skovvejen ud for Rømers Minde så vi en statelig række af kæmpethuja (20 stk. i alt).

Ved landevejen mellem Rønne og Svaneke så vi ekskursionens sidste overraskelse, idet Finn Hansen løftede låget af en afvandingsbrønd og foreviste et nyt levested for den sjældne grotteedderkop, som ellers er at finde i brændingszonen i grotter langs den klippefyldte nordkyst.

Således mætte af indtryk nåede vi tilbage til parkeringspladsen ved Christianshøj,

hvor turens arrangør, foreningens sekretær Peter Hoffmann, med rosende ord og en erkendtlighed takkede vores endog meget kompetente guide Finn Hansen, hvis kærlighed til Bornholm og alle de bornholmske lokaliteter skinnede tydeligt igennem hans fortællinger og ildhu ved de enkelte ekskursionspunkter. Alt i alt en mindeværdig tur med megen information om Bornholms formåen som trælokalitet.

På Finn Hansens hjemmeside, 367 ture på Bornholm (www.367ture.dk), kan man finde en del af de besøgte lokaliteter beskrevet, såfremt man har fået lyst til at op-søge de besøgte lokaliteter på egen hånd.

Afslutningsvis skal Hans Erik Lund takkes for at bidrage med billedsiden til dette referat.

Peter Günther